

Tres Carmesines reals i una de ficció. Interés del diàleg entre Història i Literatura per a la interpretació de *Tirant lo Blanc*

Três carmesinas reais e uma ficcional. O interesse pelo diálogo entre a História e a Literatura para a interpretação de *Tirant Lo Blanc*

Three carmesinas real and one fictional. The interest in the dialogue between History and Literature for the interpretation of *Tirant lo Blanc*

Abel SOLER¹

Resum: Cridem l'atenció sobre la figura històrica de l'estrenu cavaller i baró valencià Jaume de Vilaragut (+ca. 1464), amic des de jove de Joanot Martorell, lector devot de cavalleries artúriques i matèria de Troia, casat amb una Martorell, corsari defensor de Rodes, presoner del Gran Caramany i del sultà de Babilònia, resident a Nàpols amb l'autor del *Tirant lo Blanc* (1460-1464), comandant frustrat d'una croada per a recuperar Constantinoble a iniciativa de Calixt III (1455). Podria haver inspirat la figura literària de Tirant. Reforça aquesta consideració hipotètica l'existència de tres Carmesines a mitjan segle XV relacionades amb ell: una Carmesina "criada" seua i possible amant, pel 1450; Carmesina Requesens, neboda seua, nada en la dècada del 1450, i Carmesina de Corella, apadrinada segurament per ell el 1452. La primera Carmesina, sens dubte, podria haver inspirat la princesa de la ficció cavalleresca.

Abstract: This article focuses on the historical Valencian knight and baron Jaume de Vilaragut (+ca. 1464), a friend from childhood of Joanot Martorell, a devout reader of chivalric and Arthurian literature as well as of romances of materia Trojana. He married a member of the Martorell family, became a corsary and defender of Rhodes, was a prisoner of the Great Caramany and of the sultan of Babylon. He also resided at Naples together with the author of *Tirant lo Blanc* (1460-1464), and was a frustrated commander of the Crusade to recuperate Constantinople following the plan of Pope Calixtus III (1455). He could have been the inspiration for Tirant himself. This hypothesis is

¹ Universitat de València. Site: <http://www.uv.es>. E-mail: abel_soler@yahoo.es.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 2 (2015/2)*

New Approaches in the Research on the Crown of Aragon

Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó

Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jul-Dec 2015/ISSN 1676-5818

reinforces by the fact that there are three Carmesines from the mid-15th century associated with him: A Carmesina his "servant" and possibly his lover; Carmesina Requesens, his niece, born in the 1450s; and Carmesina de Corella, of whom he was godfather ca. 1452. The first Carmesina could have been the inspiration for the princess Carmesina of the chivalric novel.

Paraules clau: Carmesina – *Tirant lo Blanc* – Jaume de Vilaragut – Joanot Martorell – Novel·la cavalleresca.

Keywords: Carmesina – *Tirant lo Blanc* – Jaume de Vilaragut – Joanot Martorell – Chivalric novel.

ENVIADO: 10.10.2015

ACEPTADO: 10.12.2015

L'existència d'una Carmesina valenciana del segle XV, una Carmesina de carn i d'ossos, ben coneguda per Joanot Martorell, és una excusa –com podrien ser-ho moltes d'altres– per cridar l'atenció dels estudiosos sobre la conveniència d'establir ponts de diàleg entre història i literatura, entre ficció i realitat. És aquesta una necessitat i un imperatiu metodològic, però certament no és cap novetat: el mestratge de Martí de Riquer ens ha demostrat que no es pot fer història de la literatura sense fer alhora història dels literats, dels lletraferits, dels lectors, dels impressors, dels cavallers que esdevenen matèria narrativa.² D'altra banda, els corpus documentals exhumats i transcrits per Jaume Chiner (*El viure*, "Ausiàs March") o Jesús Villalmanzo (*Joanot Martorell, Documenta Ausiàs*), ens han ajudat molt a interpretar amb una major propietat les obres d'aquests autors clàssics.

Darrerament, nosaltres mateixos ens hem posat a revisar la biografia de Roís de Corella a partir d'un diplomatarí –tothora revisable i ampliable– que ens ajuda a identificar els contertulians del *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, o a copsar alguns aspectes de la conflictiva relació de l'autor de *Tragèdia de*

² Com s'observa, entre altres obres seues, en la magnífica i erudita síntesi de Riquer, "Història de la literatura", on història i literatura són matèries indèstriables en tant que disciplines humanístiques.

Caldesa amb les institucions clericals i amb la Santa Inquisició (Soler, *Joan Roís de Corella*).

No cal insistir més, doncs, en l'interés que pot tenir per a aquells que des del món de la filologia s'acosten a la literatura medieval, interrogar les fonts arxivístiques com fan els historiadors, o amb l'ajuda dels historiadors. Tot això, si volem acostar-nos amb major propietat al significat d'una obra literària, als condicionants socioculturals de l'autor i a les seues intencions.

I és que en els autors de l'edat mitjana, molt més que no en els literats contemporanis, el coneixement de la xarxa de relacions humanes i de l'experiència vital de l'escriptor esdevé molt rellevant per comprendre'n l'obra. En aquest sentit, els valencians som afortunats, perquè, només per a un segle tan crucial com és el XV, disposem de centenars de protocols notariais i registres administratius seriatos.³

La quantitat i la qualitat d'aquestes fonts es tan excepcional, que permet acostar-se a detalls molt concrets de la vida quotidiana. No sols podem accedir, doncs, al context cultural de l'autor, sinó també –i encara que amb molt d'esforç i constància– a alguns aspectes del seu univers més íntim: mobiliari, indumentària, creences, amistats, conflictes, relacions amoroses... Tot plegat pot resultar de gran ajuda, atés que la literatura sol ser –i si no ho és, malament– l'exteriorització verbalitzada d'aquest univers més íntim.

En el cas de Joanot Martorell, un autor que escrivia sobre el seu temps i la seua gent (Beltrán), que convidava a llegir el *Tirant*, obertament, als lectors de “la nació d'on só yo natural” (Martorell 63), se'ns fa més urgent saber quins eren aquells eventuals lectors i com es relacionava l'autor amb ells. En aquesta línia, les nostres recerques historiogràfiques sobre la València del segle XV ens han posat sobre la pista d'un insigne lector de les *Històries troianes* i la matèria de Bretanya: el cavaller i corsari valencià Jaume de Vilaragut (ca. 1403-ca. 1464), que podria haver inspirat perfectament la figura literària de Tirant lo Blanc de Roca Salada.

³ Solament l'Arxiu del Patriarca conserva més de 29.000 protocols notariais dels segles XIV al XIX (Andrés, 17).

De Jaume de Vilaragut ens informaren fa moltes dècades Martí de Riquer i Constatin Marinescu, quan el documentaven com a amic de joventut de Joanot Martorell, heroi del setge de Rodes, presoner del Gran Caramany, fugitiu dels calabossos del soldà de Babilònia, a Alexandria... i poca cosa més (Riquer, *Introducció* 92, 131-132; Marinescu “Sources”, “Du nouveau”).

La informació historiogràfica disponible aleshores era, en qualsevol cas, suficient per a incloure el corsari Vilaragut en la llista de candidats a inspirar la figura fictícia de l'heroi mediterrani ideat pel Martorell. O, si més no, se'l podria considerar com un “informador” sobre coses de l'Orient.⁴ Ja que, segons una interpretació tradicional del Tirant –la derivada d'una lectura literal del pròleg de l'obra–, el protagonista havia de ser un cavaller “modèlic”, exemplar per als del seu estament.

Així les coses, sembla que, a priori, personatges com el croat borgonyó Geoffroy de Thoisy o el cabdill balcànic János Húnyadi s'ajustaven millor al *desideratum* manifest de l'autor, a la personalitat que Joanot Martorell –segons aquesta interpretació tradicional de la seua intenció literària– pretenia imprimir a l'heroi: el deixeble de Guillem de Vâroic, “valentíssim cavaller Tirant lo Blanch, del qual fa special commemoració lo present libre” (Martorell 70).

No obstant la versemblança d'aquestes propostes, que circulen per manuals de literatura i enciclopèdies –podríem dir que són propostes *canòniques*–, resulta un tant difícil de demostrar que l'escriptor valencià haguera pogut conèixer o tenir notícia directa, no ja de l'existència, sinó també de la personalitat d'homes com Húnyadi o Thoisy. I més encara si tenim en compte que ni Borgonya ni la conca del Danubi formen part de la cartografia que va desplegant –com si d'un mapa portolà es tractara– l'autor de la novel·la.⁵

⁴ “No oblidant que el Gran Caramany tindrà un paper important en episodis posteriors del *Tirant lo Blanc*, cal confessar que Jaume de Vilaragut era persona molt apropiada per a informar amb tot detall sobre el setge de Rodes el seu amic Joanot Martorell, informacions que segurament hem de col·locar a partir de l'any 1447, quan el corsari valencià acabà aquesta campanya marítima i recobrà la llibertat.” (Riquer, *Aproximació* 128-129).

⁵ Sobre les predileccions geogràfiques de l'autor, que contrasten significativament amb els de l'autor de *Curial e Güelfa*, vegeu Soler, “L'estada.”

Sense descartar de bell antuvi que Martorell poguera haver ideat el seu Tirant informant-se sobre les heroïcitats d'algun modèlic cavaller de la ribera del Rin o de la península dels Balcans, ens plantejarem la necessitat d'aprofundir en el coneixement de la biografia d'algú més proper: d'un amic i veí seu, com era mossèn Vilaragut. Simplement, volíem comprovar fins a quin punt podia haver influït o inspirat determinats capítols de l'obra, o descartar aquesta possible influència, si es donava el cas. Com que no s'ha publicat cap monografia exhaustiva, ni clàssica ni recent, sobre una família tan important per als nostres segles XIV i XV com és la dels Vilaragut,⁶ l'aventura requeria endinsar-se en la *terra incognita* d'alguns dels nostres arxius. Pagava la pena, però.

En primer lloc, perquè hem pogut constatar, datar i aportar detalls sobre les gestes orientals, ja conegudes, de Vilaragut en la seua faceta de corsari: Rodes, Xipre, el Gran Caramany, el soldà de Babilònia, l'illa dels Pensaments, Alexandria, etc. Aquesta aventura, i així ho poguérem comprovar, tenia un origen al castell de *La Rocca* d'Iscla, una fortalesa inexpugnable enmig de la mar, on el jove Vilaragut –cavaller de gran família, implicat en bandositats i autor d'una mort– fou desterrat pel rei Alfons el Magnànim, per tal que servira d'exemple (1427).⁷ L'economia d'aquesta roca volcànica que és Iscla es fonamentava sobretot en l'exportació de sal.⁸ El mateix Vilaragut i el seu cosí el senyor d'Olocau havien participat l'any 1423 en la cèlebre conquesta de l'illa, una gesta que donà renom al rei d'Aragó per tota la Mediterrània.⁹

⁶ Només ha sigut estudiada monogràficament la situació de la família –la branca supervivent d'Olocau– en temps del barroc (Lloret). Tanmateix, els temps d'esplendor del llinatge són els segles XIII-XV.

⁷ Vegeu Pérez (83-84, doc. 43): "...condempnamus nobilem Jacobum de Vilaracuto ad exilium, per spacium quinque annorum proxime sequencium, tenendum in castro nostro Novo Neapolis, vel in castro et insula Iscle, regni Neapolis..."

⁸ El considerable import de la gabella de la sal de l'illa "fu destinado da Alfonso [el Magnànim] alla riparazione della città e castello d'Ischia" (D'Ascìa).

⁹ Els jurats de València, en conèixer la notícia manifestaren la seua admiració per la gesta (Rubio, "Epistolari", 140-141, doc. 34): "¿Qual seny d'om creuria una vila e un castell en tan alta roqua situats, vallejats de la mar pregona, enfortits ultra ço que natura li dona (grans e inaccessibles roques) per murs e torres ab gran artificio, a ésser pus forts, segons militar doctrina construïts, poder ésser presos per alguna força, art o enginy de hòmens? Nunqua Ytàlia ho creeguera."

Així que no resultaria estrany que Martorell tinguera en ment la *Rocca* salada d'Iscla alhora d'atribuir un llinatge, una proesa ancestral i una ascendència mitològica al seu heroi de paper: “Com yo sia Tirant lo Blanch, del linatge de Bretanya, e de aquella singular conquesta de Roqua Salada” (Martorell 1.094; cap. 299).

D'altra banda, ens cridà l'atenció que mossèn Jaume de Vilaragut, aquell vencedor dels turcs, que tornà a València el 1447 amb esclaus, vaixelles d'argent i un calze per al Crist del Salvador,¹⁰ tinguera pocs anys després un final ben antiheroic i ben trist. Tot i ser un home respectat i admirat, la seua faceta de baró d'Albaida “la Blanca” no fou gens gloriosa: es comportà amb els vassalls com el corsari que era, com un autèntic *tiran*,¹¹ i acabà perdent aquesta la baronia a mans de la Corona.¹² Aquell cavaller que –segons un comte d'Oliva– els pintors feien pujar en un cavall blanc quan volien pintar sant Jordi (Esquerdo 2: 208),¹³ acabà totalment arruïnat el 1459, setmanes abans que Joanot Martorell iniciara la redacció del seu clàssic. De fet, quan el papa Calixt III –el valencià Alfons de Borja¹⁴– elegí Vilaragut, l'any 1455, perquè capitanejara l'estol que havia de rescatar Constantinoble de mans del Gran Turc,¹⁵ el rei Alfons bloquejà la iniciativa bèl·lica.¹⁶ Llavors, l'experimentat navegant se n'hagué de tornar a València –on no tenia futur–

¹⁰ Arxiu de Protocols del Corpus Christi, València (d'ací endavant, APCCV), Protocols de Guillem de Castellbell, 1.192, 14 d'octubre del 1447.

¹¹ En la coberta del manuscrit original que arribà a mans de Galba el 1464, figura escrit “*Lo Tiran*” (ortografia arcaica de la moderna veu *tira*) i no pas “*Tirant lo Blanch*”, com en la “revisada” i esmenada *editio princeps*. Sobre aquest canvi, vegeu F. Martínez (82) i Ferrando.

¹² El cas fou estudiat per Terol (“La problemàtica”). En el nostre treball (Soler, *El corsari*) aportem algunes novetats que completen la visió del procés de pèrdua de la baronia d'Albaida a mans de la corona.

¹³ Per un lapsus, potser a causa de la deficient transcripció d'Esquerdo, ací se l'anomena “Pere” en lloc de “Jaume”.

¹⁴ Xativí i membre d'una família de “clients” –antics vassalls i administradors– dels barons Vilaragut d'Albaida, a l'ombra dels quals havien ascendit socialment. Vegeu L. P. Martínez; Terol, “Els Borja.”

¹⁵ Com ens recorda Zurita (1: 131-132): Calixt III, només rebre la tiara pontificia, “hizo solemne voto por escrito (...) que perseguiría por guerra continua y perpetua a los turcos y no desistiría della (...). Y luego nombró por capitán de diez galeras de la Iglesia a un caballero del Reino de Valencia que se llamaba don Jaime de Vilaragut.” Nomenament esdevindria paper mullat.

¹⁶ Sobre l'avortament de la croada per la desentesa entre el rei i el papa, vegeu Navarro.

sense haver pogut assajar la redempció de Bizanci: un assaig que només seria possible ja en el plànol de la ficció cavalleresca.

Com és ben sabut, Martorell empenyorà el manuscrit, recent acabat, al prestador Martí-Joan de Galba, el 1464 (Villalmanzo, *Joanot Martorell* 550-553; doc. 899). I, no per casualitat, a l'Arxiu Històric Nacional de Catalunya es conserva una carpeta titulada "les èpoques de Albayda" que ens descobreix el baró Vilaragut com un més dels clients o deutors del donzell català.¹⁷ No sabem si Vilaragut posseïa molts llibres per a empenyorar a can Galba, però sí que s'assegurà d'heretar la biblioteca del seu oncle –aficionat als versos– mossèn Berenguer de Vilaragut.¹⁸

El fet de batejar Jaume els seus fills i esclaus amb noms com Diomedes, Galeàs o Galvany, d'altra banda, ens informa de l'interés que per als valencians d'aquell temps –igual que per a nosaltres, que tractem de conversar d'alguna manera amb ells– tenia l'establiment d'un diàleg entre història i literatura. En el cas d'en Vilaragut, el diàleg s'establí entre la literatura artúrica i grecotroiana que consumia amb deler, i la història (*res gestae, res amatoriae*) que tractà de protagonitzar.

És interessant comprovar, així mateix, que Jaume de Vilaragut, a banda d'amic, fou quasi parent de l'autor del *Tirant*. El futur baró d'Albaida s'havia casat (1437) amb una riquíssima dama de llinatge Martorell. Els fills del matrimoni –en cas d'haver-ne tingut, que no en tingué– hagueren dut el cognom i armes de *Martorell*, per exigència d'una clàusula testamentària.¹⁹

¹⁷ Arxiu Històric Nacional de Catalunya, Arxiu del Palau-Requesens (d'ací endavant, AHNC-APR), Fons de la família Joan, lligall 9, carpeta s/n.

¹⁸ APCCV, Protocols de Pau Rossell, 20.990, 28 de gener del 1449. Tot i que no s'ha conservat obra seua, l'oncle Berenguer apareix citat en *Lo conhort* de Francesc Ferrer (32-33).

¹⁹ La clàusula en qüestió (Arxiu del Regne de València, Fons notarial, Protocols d'Andreu Gassol, 4.376, 8 de gener del 1432) diu: "Ítem, leix al primer fill mascle, de legítim e carnal matrimoni procreat, naxedor de Castellana, néta mia [casada amb Jaume de Vilaragut], cent mília sous moneda reals de València, ab les condicions següents, e no en altra manera (...): que s'appelle 'Aytal Martorell' [en lloc de "Tal Vilaragut"]. Ítem, que prengua e faça mon senyal de Martorell tan solament, sens mescla denguna o ajuntament de deminució."

No és estrany, doncs, que Guillem, un germà de l'autor del *Tirant* que pels anys 1436-1440 patronejava una galiota armada –i que fou empresonat pel bisbe de Cartagena, segurament per accions piràtiques–, mantinguera relacions econòmiques amb Vilaragut anys després (1448-1451).²⁰

D'altra banda, observem també que el fidel criat i servidor del corsari Vilaragut, aquell que volgué *muntar alt* al seu costat, que l'acompanyà en el seu periple mediterrani, era el donzell Ponç de Montpalau, oriünd de Gandia i emparentat també amb Joanot Martorell.²¹ Ell i Vilaragut s'embarcaren en l'aventura oriental de la mà d'un ambaixador xipriota, anomenat Febus, que es trobava de visita a la cort de Nàpols. Tot açò podria lligar amb la idea de concebre un personatge important, però subaltern en la trama de la novel·la, anomenat Diafebus de Muntalt.

Però la cosa més sorprenent, en aquest cúmulo de descobertes –no producte de l'atzar, sinó d'un treball sistemàtic de molts mesos– fou la notícia d'una donzella sense parents ni cognom, “criada” personal de Jaume de Vilaragut –no de la muller, sinó d'ell mateix– anomenada curiosament *Carmesina*. I diem que curiosament, perquè aquest nom –poètic en principi, evocador de matisos cromàtics²²– no era gens comú en el segle XV valencià, ni existeix en el santoral catòlic.

Fet i fet, quan s'escrigué el *Tirant*, sembla que sols existia l'antropònim Carmesina a can Jaume de Vilaragut i en la ment del seu amic Joanot Martorell. Bé, cal matisar aquesta idea... Després recerca sistemàtica de centenars de documents d'arxiu, el buidat d'incomptables referències bibliogràfiques i el rastreig informàtic a través de la xarxa –un poderós recurs, des de fa anys al nostre abast–, sols hem pogut documentar tres Carmesines

²⁰ APCCV, Protocols de Joan del Mas, 27.364 (1452-1453), 9 d'octubre del 1452; Archivo Histórico Nacional, Secció Noblesa (Toledo), Fons Osuna, Ducat de Gandia, carpeta de pergamins 131, doc. 21, Carta de quitament que fa Guillem Martorell, cavaller d'Alzira, a Jaume de Vilaragut per 1.000 sous censals de pensió, 20 de setembre del 1452.

²¹ El baró corsari es refereix a Ponç com “nostre leal e bon servidor, e criat nostre”, en el seu testament de març del 1450. Era l'home que li portava els documents i els comptes durant el periple mediterrani (així es dedueix de la lectura del mateix testament), com en cert moment del *Tirant* veiem que ho fa –sense ser criat ni servidor– Diafebus de Muntalt.

²² El *carmesí* era un color evocador de la roba de luxe i/o de procedència oriental (Guia, “Concordances”).

de carn i d'ossos, amb una peculiaritat: que totes tres es relacionen amb mossèn Vilaragut.

La primera, la major, és la beneficiada amb una gran suma de diners en un dels testaments del corsari, de l'any 1450, quan la urgència per solucionar la seua ruïna l'impulsà a viatjar a Nàpols. Ací llegim: “Nós, en Jacme de Vilaragut, cavaller, habitador de la ciutat de València e senyor de la baronia de Albayda (...), leexam a Carmesina, criada nostra, *tres milia* solidos reals de València, per a son matrimoni ...”²³ Aquesta primera Carmesina, donzella en edat de maridar –i possible lliberta d'origen rus o ucraïnès, segons el que hem pogut deduir²⁴– crida l'atenció pel tractament de favor que rep per part del seu senyor, el qual la fa menciona en testament al costat del seu fidel donzell Montpalau.

Una segona Carmesina documentada en temps de Martorell és, precisament, Carmesina Requesens i Joan de Soler, filla del lloctinent general de Catalunya i neboda del mateix corsari.²⁵ El cèlebre i controvertit Galceran de Requesens protegí el seu cunyat Vilaragut com si es tractara d'un germà seu. Els consellers de Barcelona es queixaven d'aquesta defensa del corsari, “lo seu cunyader, lo qual tenie en compte de frare” (Oliver 466-470). Aquesta companyonia o fraternitat entre tan insignes cunyats podria explicar l'apadrinament de la Carmesina catalana per la “criada” de l'oncle aventurer, és a dir, la Carmesina valenciana.

Encara hi ha, però, una tercera Carmesina nascuda pels mateixos anys: els immediatament anteriors a l'escriptura del *Tirant lo Blanc*. Es tracta d'una néta del comte de Cocentaina, filla bastarda del governador Joan Roís de Corella, que batejaren amb el nom de Carmesina de Corella. El probable apadrinament de la nounada per la criada de mossèn Vilaragut es justificaria per tres raons: l'antiga relació clientelista del primer comte de Cocentaina –un personatge

²³ APCCV, Protocol núm. 24.111, de Tomàs Oller, i notal número 787, del mateix, en data del 15 de març del 1450. Reproduïm aquest document per extens a manera d'apèndix, en Soler (*El corsari 2*: 867-877).

²⁴ Rodes i Xipre, on es trobava Vilaragut abans de tornar a València, eren centres redistribuidors dels nombrosos esclaus que procedien aleshores de Crimea, en plena guerra de conquesta tàrtara. El cognom *Karmazina* és encara usual en aquesta zona fronterera entre Ucraïna i Rússia.

²⁵ Nascuda a Barcelona pel 1448. Documentada en l'AHNC-APR, Família Requesens, llig. 42, doc. 6, Testament de Galceran de Requesens (1457-1465), fs. 3-6.

d'ascens meteòric— amb els Vilaragut; la intensa relació d'aquest i família amb Jaume, i la venda que els féu el corsari de la senyoria d'Alaquàs, l'any 1452, tot coincidint amb el naixement d'aquesta tercera Carmesina.²⁶

Així que, comptat i debatut, ens trobem en vespres del *Tirant* amb tres Carmesines reals i una Carmesina de ficció: la criada del baró d'Albaida, una filla del lloctinent de Catalunya, una filla del governador del regne de València i la filla de l'emperador de Constantinoble. Les tres Carmesines històriques —la núbil adolescent i les dues nounades, la borda i la legítima— són vinculables documentalment amb l'entorn de mossén Jaume de Vilaragut. De manera que, tenint en compte el que venim dient sobre aquest personatge, la Carmesina de ficció, la princesa de paper, ben bé podria haver estat inspirada per l'amiga de l'heroi del setge de Rodès.

Tant si és així com si no, ¿algú dubta que els previsibles lectors “de la nació d'on yo só”, als quals adreça l'obra Martorell, no pensarien en la Carmesina de can Vilaragut, i en les seues qualitats físiques i morals, alhora de posar rostre i aspecte a la filla de l'emperador?

Recordem a tot això la recomanació que feia *Tirant* a la infanta Ricomana: “Guardau-vos, senyora, de aquells hòmens qui ab gran audàcia e ab atreviment gosen requerir a dona o a donzella. E tal amor com aquesta no és gens bona, car amor que prest és venguda prest és perduda. E tals com aquests són dits hòmens corsaris, qui van a roba de tothom” (Martorell 383; cap. 100).

De ben segur que frases com aquesta, amb un possible segon sentit, serien interpretades pels coetanis de Vilaragut i Martorell d'una manera molt més pròxima —i molt més irònica també— de com ho puga fer un lector actual.

Pensem que Martorell i Vilaragut convisqueren durant anys a la cort de Nàpols (1450-1451, 1453-1455), on eren cambriers reials (títol honorífic de *camerarius*) (Soler, “La relació”); just abans de tornar ambdós a València, una ciutat amb 40.000 habitants intramurs (Rubio, “La població”) on tothom es coneixia. Molt més encara es tractaven i relacionaven, en aquesta bulliciosa

²⁶ El primer document que tenim de Carmesina de Corella, de quan tenia uns dos anys i acabava el seu procés d'alletament, el devem a la gentilesa de Jaume Richart Gomà: Arxiu de Protocols Notarials de Cocentaina, Protocol de Miquel Peris, 28 de desembre del 1454.

urbs, els membres de l'estament militar: una selecta i ociosa minoria. Ells eren els principals consumidors de literatura cavalleresca i els previsibles destinataris de l'obra de Martorell.

Només cal imaginar l'aspecte del palau amb hort –i un esclau ancià i hortolà(?) dit Galvany²⁷– on conviuen Jaume i Carmesina, segons les referències documentals, per a representar-nos millor algunes escenes del *Tirant*. No passaria desapercibuda tampoc a València la sogra del corsari, una carismàtica viuda Centelles, que es feia acompanyar habitualment per dos escuders, com la viuda Reposada de la novel·la, i que mantingué durant anys una peculiar dedicació al seu gendre.²⁸ Ni tampoc seria cap desconeguda la jove esclava russa Margarida, amb un nom que ens recorda la Maragdina del *Tirant*, posada en venda al millor postor per la viuda Centelles aprofitant un viatge del gendre.²⁹

L'entorn vital de Jaume i Carmesina, de vespres del *Tirant* (els personatges i fets citats aquí se situen pels anys 1447-1462) també ens ha proporcionat alguna sorpresa documental més, que manifesta fins a quin punt l'anomenat “segle d'or valencià” és l'obra d'un veïnat urbà molt actiu, pintoresc i ben avingut. Pensem, per exemple, que el palau d'en Vilaragut –a l'actual carrer dels comtes d'Olocau– fitava amb el del seu cosí mossèn Lluís de Calataiud. Aquest cavaller i el cunyat de Vilaragut, Joan Català, actuaren de marmessors testamentaris seus, però ho feren també, conjuntament, del testament d'Aldonça de Cabrera, mare de el poeta Joan Roís de Corella (Chiner, “Aportació” 51-52). En efecte: ens referim a aquell jovenot que blasmava els seus col·legues cavallers per ser homes vans i superbs, que “com a insensats, baratau vida per mort, paraís per infern” (I. Martínez 63).

²⁷ L'esclau era heretat de l'oncle Berenguer, que solia comprar i vendre esclaus negres. I el negre Lauzeta del *Tirant* figura ser vell i canós. Respecte de l'hort de can Jaume i Carmesina, era extens i atorgava gran valor a la casa-palau on residien, tal com es fa constar en escriptures. Vid. APCCV, Protocols de Pau Rossell, 20.990, 7 de febrer del 1449.

²⁸ Quan la muller de Jaume l'abandonà, la mare d'aquesta i sogra del corsari, és a dir, la viuda Centelles, es desvisqué per ajudar-lo a evitar la ruïna: tal “amor” de jove sogra al seu gendre resultaria sospitós, no sols als ulls dels coetanis –els lectors de Martorell– sinó també als de l'historiador que investiga els fets.

²⁹ APCCV, Protocols de Bertomeu Matoses, 25.345, 24 d'octubre del 1454.

L'estudiant de teologia, a diferència del mariner aventurer, preferia navegar “en aquesta mar tempestuosa de Venus” (Roís de Corella 312-313), molt més tranquil·la –amb tot– que el golf de Satalies.³⁰ L'excorsari d'Albaida, per contra, preveia deixar en testament diners suficients per a costejar 2.000 misses, “per suffragis de les ànimes de aquells qui per nós o per causa nostra són morts o passats de la present vida.”³¹ I és que la guerra naval –tal com la dibuixa Martorell– era un autèntic infern en vida: “...feren-ne tan gran matança que era cosa admirable de veure, car, tants com ne trobaren en les fustes, tots los degollaren, e no·n dexaren degú a vida” (Martorell 1.383; cap. 418). Molt més truculenta, aquesta vida, que no la del també penitenciat amic de Caldesa; aquest, però, en el terreny del desengany amorós.

Per cert, Isabel Martínez de Vera, l' enamorada de mossèn Corella, tenia una cosina de nom un tant estrany, que vivia a soles, en una casa llogada un tal Selma, que bé podria ser cunyat o parent polític de Martí de Galba. La cosina d'Isabel s'anomenava Eliseu,³² com la desimbolta donzella del *Tirant*, i sembla que mantenia relacions “sospitoses” amb homes que li ajudaven a pagar el lloguer.³³

No hem dit encara que Galba vivia a escasses passes de ca Jaume i Carmesina. Entremig, i sense eixir de la parròquia de Sant Esteve, es localitzava la casa d'una noble senyora, la viuda Isabel de Lloris.³⁴ La tomba d'aquesta Isabel –animadora de l'*editio princeps* del *Tirant*– i la d'en Vilaragut eren sepulcres adjacents a un mateix pilar, al monestir de Sant Francesc. I la biblioteca del

³⁰ Àrea marítima de desastrosos naufragis, evocada en *Curial e Güelfa*, on Vilaragut caigué a mans del Gran Caramany.

³¹ Testament del 15 de març del 1450, més amunt referit.

³² Els documents de notaris que fan distinció ortogràfica entre “n” i “u” no permeten dubtar que es tracta d'*Eliseu* (com la del *Tirant*) i no d'Elisén, que sí que era un nom, arcaic, però més comú i femení.

³³ Aquesta Eliseu ja havia estat exhumada per Guia (“Dades” 207). Nosaltres hi afegim algun document més en el diplomatarí de Corella (Soler, *Joan Roís de Corella*) que tenim en premsa.

³⁴ Es tracta de la viuda del cavaller de Xàtiva Garcia de Lloris, una dona de gran personalitat i carisma “feminista” *avant la lettre*, segons testimonien els seus actes notariais. Sobre el lloc de soterrament, vegeu Corbalán de Celis 298.

cenobi era un dels llocs predilectes de Roís de Corella, un home de fe, que solia predicar a l'hospital de folls, regentat per mestre Jaume Roig.³⁵

Entre els malalts mentals atesos per l'autor del *Spill* i sermonejats per un jove Corella, excel·lien “la reina de Sueca”, “la reina de Portugal”, “lo Príncep” o “l'Emperador” (Ramajo 149; Guia, “Anotacions” 632). Joanot Martorell alliberà l'Emperador de la fantàstica gàbia d'argent del seu intel·lecte, però compensà la jugada presentant-nos el mític rei Artús engabiats, com si fóra un pacient del mestre Roig, però afectat –això sí– d'un atac de lucidesa: “Moltes coses li demanaren” –assegura el narrador– “e a tots donà naturals rahons” que superaven les des qualsevol home de ciència.

L'entremés artúric del *Tirant lo Blanc* –si bé ho recordeu– venia acompanyat per una invitació final adreçada per l'autor a nosaltres els lectors i espectadors, observadors indiscrets d'un *spill* creatiu on dialoguen i s'il·luminen mútuament realitat i ficció literària. És una invitació que diu: “Lavors foren ubertes les portes de captivitat, e tots los qui volgueren entrar ho pogueren bé fer” (Martorell 814; cap. 194).

Els arxius valencians, encara poc explorats, no són, com s'ha vist, una *terra incognita*, de cartografia inhòspita i obstacles insalvables. Són, ben al contrari, una invitació als estudiosos de la història de la literatura catalana, a aprofundir en la interpretació dels textos a partir del context. Passejar-se per la València del segle d'or i conèixer de primera mà les experiències vitals dels nostres escriptors, és afanyós. Cal armar-se de molt paciència. Però paga la pena, sens dubte. I, a més a més, és una de les vies més interessants per a innovar en l'acostament als autors clàssics i avançar en la comprensió de les obres literàries.³⁶

³⁵ Es conserven registres de pagament del tipus: “[Jo, Jaume Roig] paguí al venerable mestre Johan Roïç de Corella, que preycà solemnement lo dia de la festa dels Ygnocents, X sous” (Guia, “Anotacions” 631).

³⁶ Aquest article és una comunicació presentada al *IV Simposi internacional de noves tendències en I+D+I en literatura, llengua, ensenyament i TIC sobre la Corona d'Aragó (edat mitjana i edat moderna). De la innovació al cànon (La Nucia, 9-11 d'abril del 2014)*, coord. per Josep Martines i Vicent Martines, Universitat d'Alacant – IVITRA. Algunes qüestions documentades i succintament argumentades ací, són desenvolupades molt més extensament en Soler, *El corsari*.

Bibliografia

- Andrés, Fernando, et al. *Inventario de fondos notariales del Real Colegio Seminario de Corpus Christi de Valencia*. València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1990. Imprés.
- Beltran, Rafael. "Tirant lo Blanc, novela realista y documental." *Tirant*, 9 (2006). Web. 9 abril 2014 < http://parnaseo.uv.es/tirant/butlleti.9/art.beltran_novela.documental.htm >
- Chiner, Jaume-Josep. *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell (amb un fragment d'un manuscrit del 'Tirant lo Blanch')*, Alcoi: Marfil, 1993. Imprés.
- . "Aportació a la biografia de Joan Roís de Corella: noves dades sobre el seu naixement i la seua mort." *Caplletra* 15, 1993. 14-58. Imprés.
- . *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València: Consell Valencià de Cultura, 1997. Imprés.
- Corbalán de Celis, Juan. "La capilla de los Montagut en el convento de San Francisco de la ciudad de Valencia." *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 82, 2006. 289-306. Imprés.
- D'Ascia, Giuseppe. *Storia dell'isola d'Ischia*. Nàpols: Tipogr. de Gabriele Argenio, 1867. 137-138. Imprés.
- Esquerdo, Onofre. *Nobiliario valenciano (1686)*. Ed. J. Martínez. València: Ateneu Mercantil, 1963. València: Biblioteca Valenciana, 2001. Imprés.
- Ferrando, Antoni. "Del Tiran de 1460-64 al Tirant de 1490." *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, setembre 1991)*. Alemany, Rafael, Antoni Ferrando, i Lluís-B. Meseguer eds. València-Barcelona: Universitats d'Alacant, València i Castelló/Jaume I – Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 2: 25-68. Imprés.
- Ferrer, Francesc. *Obra completa*. Ed. Jaume Auferil. Barcelona: Barcino, 1989. Imprés.
- Guia, Josep. "Concordances curioses dels antropònims 'Tirant lo Blanc' i 'Carmesina'" *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 2001)*. Casanova, Emili, i Vicent Rosselló eds. València: Denes – Universitat de València, 2002. 591-601. Imprés.
- . "Dades documentals d'interés literari (València, segle XV)." *Momenti di cultura catalana in un millennio. Atti del VII Convegno dell'AISC (Napoli, 22-24 maggio 2000)*. Compagna, Anna Maria, Alfonsina De Benedetto, i Núria Puigdevall eds. Nàpols: Liguori, 2003. I, 201-222. Imprés.
- . "Anotacions de Jaume Roig sobre Roderic de Borja, Joan Roís de Corella i ell mateix", *Afers. Fulls de recerca i pensament* 61, 2008. 625-636.
- Lloret, Paz. *Ser noble en la València del segle XVII. El llinatge dels Vilaragut*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2005. Imprés.
- Marinescu, Constantin, "Sources historiques inconnues d'un roman de chevalerie: *Tirant lo Blanch*." *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1951 (1951)* : 134-137. Imprés.
- . "Du nouveau sur *Tirant lo Blanch*." *Estudis Romànics*, 4 (1953-1954) : 137-204. Imprés.
- Martínez, Francesc. *Martín Juan de Galba, coautor de 'Tirant lo Blanch'*. València: Tipogr. Hijos de Francisco Vives Mora, 1916. Imprés.

- Martínez, Luis Pablo. “Los orígenes de los Borja y la manipulación de la memoria genealógica.” *Serie histórica, 23. Estudios sobre los Borja*, València: Real Academia de Cultura Valenciana, 2002. 105-130. Imprés.
- Martínez, Tomàs. “Per a una interpretació del *Triümf de les dones*, de Roís de Corella: claus ecdòtiques i literàries.” *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes 33 (Miscel·lània Germà Colon 6)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. 37-69. Imprés.
- Martorell, Joanot. *Tirant lo Blanch*. Ed. i coord. Albert Hauf. València: Tirant lo Blanch, 2008. Imprés.
- Navarro, Miguel. *Calixto III Borja y Alfonso el Magnánimo frente a la cruzada*. València: Ajuntament de València, 2003. Imprés.
- Oliver, Bienvenido, ed. *Cortes de los antiguos Reinos de Aragón y de Valencia, y Principado de Cataluña. Comprende las Cortes de Barcelona de 1436-1437. Apéndice-. Parlamento de Barcelona de 1438. Cortes de Tortosa de 1439, y de Lérida de 1440*. Vol. 20. Madrid: Real Academia de la Historia, 1914. Imprés.
- Pérez, Desamparados, ed. *El Llibre Blanch de la Governació*. València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 1971. Imprés.
- Ramajo, Félix. *Vida y obra del Padre Juan Gilabert Jofre*. València: Diputació de València, 1998. Imprés.
- Riquer, Martí de. *Introducció al “Tirant lo Blanc”* [separata de l'edició de *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell.] Barcelona: Selecta, 1947. Imprés.
- . *Història de la literatura catalana (vol. 2)*. Barcelona: Ariel, 1964. Imprés.
- . *Aproximació al “Tirant lo Blanc”*. Barcelona: Quaderns Crema, 1990. Imprés.
- Roís de Corella, Joan. *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella*. Ed. Josep-Lluís Martos. Alacant-Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. Imprés.
- Rubio, Agustí. *Epistolari de la València medieval (II)*. València-Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998. Imprés.
- . “La població de Valencia en la Baja Edad Media.” *Hispania* 55.190, 1995. 495-525. Imprés.
- Soler, Abel. *El corsari Jaume de Vilaragut i la donzella Carmesina. El cavaller que inspirà el “Tirant lo Blanc”*. València: Edicions Alfons el Magnànim, València, 2013. Imprés.
- . *Joan Roís de Corella (1435-1497). Síntesi biogràfica i aportació documental*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2014. Imprés.
- . “L'estada de Martorell a la cort de Nàpols i la discreta presència d'Itàlia en *Tirant lo Blanc*.” “*Tirant lo Blanc*” e *l'Europa*, Babbi, Anna Maria, i Vicent-Josep Escartí eds. Amsterdam-Philadelphia: Benjamins Publishing Company, 2014. En premsa.
- Terol, Vicent. “La problemàtica de les alienacions del reial patrimoni al País Valencià i els orígens de la Germania al comtat d'Albaida.” *XV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Jaca, 1995. 1: 291-303. Imprés.
- . “Els Borja i la Vall d'Albaida”, *Diplomatari Borja*, Batllori, Miquel dir. València: 3 i 4, 2002. 1: 209-227. Imprés.
- Villalmanzo, Jesús. *Joanot Martorell. Biografia il·lustrada y diplomatario*. València: Ajuntament de València, 1995. Imprés.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 2 (2015/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jul-Dec 2015/ISSN 1676-5818

---. *Documenta Ausiàs March. Colección documental*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1999. Imprés.
Zurita, Jerónimo. *Anales de la Corona de Aragón [1562]*. Saragossa: CSIC – Institución Fernando el Católico, 1976. Imprés.